

AIZSARGU ORGANIZĀCIJAS LIKVIDĀCIJA 1940. GADĀ: PRAKTISKIE ASPEKTI

KASPARS LĪCĪTIS

Mg. sc. comm., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte

E-pasts: kaspars.licitis@gmail.com

ANOTĀCIJA

Latvijas Aizsargu organizācija (LAO) bija valsts līdzfinansēta paramilitāra sabiedriskā organizācija, ko 1919. gada 21. martā dibināja Latvijas Pagaidu valdība. Aizsargiem bija būtiska loma valsts iekšējās drošības veicināšanā. LAO tika likvidēta 1940. gadā pēc Padomju Savienības īstenotās Latvijas Republikas okupācijas un aneksijas.

Pētījuma mērķis – skaidrot LAO likvidācijas praktiskos aspektus, koncentrējoties uz būtiskāko – aizsargu rīcībā esošo šaujamieroču nodošanu. Lai to sasniegtu, veikta ar LAO saistītās historiogrāfijas, arhīvā pieejamo dokumentu, aculiecinieku atmiņu un tālaika periodikas analīze. Secināts, ka nozīmīgākais pasākums, likvidējot LAO, bija centralizēta trīs dienu ilga aizsargu atbruņošanas kampaņa, mazinot iespējas pretoties okupācijas režīmam. LAO likvidācija noslēdzās, pieņemot attiecīgu likumu.

Atslēgvārdi: aizsargi, Latvijas Aizsargu organizācija, ieroči, okupācija.

IEVADS

Starpkaru periodā Latvijas Aizsargu organizācija (LAO) bija valsts līdzfinansēta paramilitāra sabiedriskā organizācija Latvijā. Pēc PSRS īstenotās Latvijas aneksijas un okupācijas 1940. gadā LAO tika likvidēta. Vērā ņemamu ieguldījumu LAO izpētē devis Ilgvars Butulis, kurš sistemātiski publicējis pētījumus par LAO darbības dažādiem aspektiem, tomēr vairums Latvijas un trimdas autoru tās darbību atspoguļo kā daļu no Latvijas bruņoto spēku vēstures, piemēram, Daina Bleiere, Edgars Andersons. LAO likvidācija līdz šim ir atspoguļota vispārīgi, nav atbildēta virkne būtisku jautājumu, tostarp, vai atbruņošanas gaitā tika nodoti visi aizsargiem uzticētie ieroči. Lielāku skaidrību var viest LAO dokumentu (pavēļu, atskaišu, ieroču

sarakstu u. c.) analīze – gan atsevišķu apakšvienību, gan štāba līmenī. Plašāk būtu jāizvērtē arī Latvijas armijas (LA) vienību un štāba dokumenti.

Pētījuma mērķis ir skaidrot LAO likvidācijas praktiskos aspektus, koncentrējoties uz aizsargu atbrūņošanu. Darba pamatā ir arhīvos pieejamie dokumenti (t. sk. pavēles, ieroču saraksti, lietvedības materiāli), aculiecinieku atmiņas, tālaika periodika, kā arī pieejamā historiogrāfija. Pētījuma objekts ir LAO likvidācijas norise 1940. gada vasarā, savukārt priekšmets – aizsargu atbrūņošanas praktiskā organizācija. Šāda izpēte ir būtiska, lai pilnīgāk izprastu, kā okupācijas vara sistemātiski demontēja Latvijas valsts aizsardzības struktūras un mazināja bruņotas pretošanās potenciālu.

LATVIJAS AIZSARGU ORGANIZĀCIJA

LAO 1919. gada 21. martā dibināja Latvijas Pagaidu valdība, lai nodrošinātu sabiedrisko kārtību un mazinātu noziedzību ārpus pilsētām. Līdz 1921. gadam dienests bija “klausu kārtā”, iesaistot 18–60 gadus vecus vīriešus (Andersons 1983, 421). Sākumā LAO pamatuzdevums bija sniegt policijai atbalstu noziedzības mazināšanā, vēlāk pastiprināta uzmanība tika pievērsta LAO militāro spēju attīstībai. Laika gaitā LAO kļuva par skaitliski lielāko organizāciju un tai bija būtiska loma Latvijas sabiedriski politiskajā dzīvē, turklāt LAO veidoja Latvijas armijas rezervi. 1940. gada 1. janvārī LAO darbojās 31 874 aizsargi, 14 810 aizsardzes un aptuveni 14 tūkst. jaunsargu (Andersons 1984, 426). Regulārās armijas karavīru skaits tolaik bija ap 18,5 tūkst. (Bleiere et al. 2008, 92).

Raksturojot LAO militāro potenciālu, to veidoja 19 teritoriālie aizsargu pulki un specializētās vienības – Aizsargu aviācijas pulks, Dzelzceļa aizsargu pulks, kā arī jūras aizsargu rotas. Teritoriālajos pulkos līdztekus kājnieku vienībām tika saformēti kavalērijas eskadroni. Katrā pulkā bija 2–5 bataljoni un 1–3 kavalērijas eskadroni. 1940. gadā kopā bija 52 bataljoni (Bleiere et al. 2008, 91). Pulki bija sadalīti militārās vienībās – bataljonos, rotās, vados, nodaļās un grupās (Rozenšteins 1940, 428). 1926. gadā LAO iekļāva sievietes – aizsardzes, bet 1939. gadā izveidoja aizsargu jaunatnes organizāciju – jaunsardzi.

Līdz 1937. gadam LAO atradās Iekšlietu ministrijas pakļautībā, pēc tam to savā pārziņā pārņēma Sabiedrisko lietu ministrija. Kara ministrija pārziņāja aizsargu apbruņojumu un militāro apmācību, LAO tiešais vadītājs bija aizsargu priekšnieks (Bērziņš 2003, 512). Organizācijas militāri operatīvo vadību veidoja 150 LAO piekomandēti profesionāli LA virsnieki, apmācību procesā bija iesaistīti ap 100 armijas instruktoru (Butulis 2011, 28). No 1934. gada aizsargu apmācība veikta pēc LA rezervistu apmācībai atbilstošas programmas (Bērziņš 2003, 512).

Aizsargi tika apbruņoti ar strēlnieku ieročiem, galvenokārt šautenēm, kas bija aizsargu pastāvīgā lietošanā. Iekļaujoties Latvijas aizsardzības sistēmā, tika izmantotas tādas pašas ieroču sistēmas kā LA (Andersons 1983, 430).

LAO 1940. GADĀ

30. gadu beigās aizsargi bija izveidojušies par apmācītu un mobilu LA rezervi, tā tolaik bija politiski droša un izteikti nacionāli noskaņota organizācija (Bleiere et al. 2008, 91). Reaģējot uz PSRS iebrukumu Polijā un pieaugošo spiedienu pret Baltijas valstīm, 1939. gada septembra beigās tiek uzsāktas straujas pārmaiņas LA aizsardzības plānos, mainot karaspēka daļu dislokāciju un pārstrādājot mobilizācijas plānus. No 1940. gada janvāra īstenots 5. mobilizācijas sadalījums principiāli mainīja LA mobilizācijas kārtību, pārejot uz teritoriālo komplektēšanas principu. Līdz ar jauno kārtību LAO faktiski zaudētu savu militāro nozīmi kā vienota organizācija, tā pārvērstos par atsevišķu kategoriju LA rezervistu apmācīšanas iestādi, kurā apmācība notiktu armijas virsnieku tiešā vadībā (Kuzmins 2011, 280).

AIZSARGU ATBRUŅOŠANAS IZSLUDINĀŠANA

Pēc PSRS iebrukuma Latvijā 1940. gada 17. jūnijā līdz ar citu valstisku struktūru pārkārtošanu tika uzsākta aizsargu atbrūņošana un LAO likvidācija. 1940. gada 20. jūnijā darbu uzsāka PSRS kontrolētā Augusta Kirhenšteina valdība. Jau nākamajā dienā tika uzsākta faktiska LAO atbrūņošana – krievu tanki aplenca Aizsargu namu Rīgā, kur atradās LAO štābs. Karavīri namā esošos 200 aizsargus atbrūņoja un izlaida tikai vakarā (Dunsdorfs 1978, 497). Štābā konfiscēja ieročus – 20 patšautenes, 1000 šautenes, vairākus desmitus tūkstošus patronu, 50 dažāda kalibra un sistēmu pistoles ar munīciju, ap 60 mazkalibra ieroču un 200 000 patronu. Ieroči ar munīciju vēlāk nogādāti uz LA galvenajām artilērijas noliktavām, kur atradās arī pārējais LAO bruņojums – vairāki tūkstoši šauteņu un vairāki miljoni patronu, kas arī nodotas LA. Štābā esošo LAO lietvedību – štāba personāla lietas, komandieru un aizsargu sarakstus, ieroču grāmatas, štāba slepenos dokumentus – esot pārņēmušas padomju drošības iestādes (Bangerskis 1959, 228).

22. jūnijā Latvijas Komunistiskā partija (LKP) jaunajai valdībai izvirzīja virkni prasību, kas tiek publicētas laikrakstos. Viena no prasībām ir atbrūņot un likvidēt LAO (Cīņa, 22.06.1940., 1).

Jau 1940. gada 23. jūnijā tika izdota sabiedrisko lietu ministra Pētera Blaua un aizsargu priekšnieka ģen. Kārļa Praula pavēle, kurā pavēlēts trīs

dienu laikā nodot ieročus. Par ieroču nenodošanu bija paredzēts sods – gads cietumsoda vai Ls 5000 (Valdības Vēstnesis, 25.06.1940., 2). Vienlaicīgi laikrakstos tika publicēta arī LA komandiera ģen. Roberta Kļaviņa pavēle, kurā karavīri tika iedrošināti uzticēties un sadarboties ar PSRS karavīriem (Daugavas Vēstnesis, 25.06.1940., 2).

Balstoties uz 1940. gada 23. jūnija MK lēmumu, tika izdota kara ministra ģen. Roberta Dambīša instrukcija par ieroču nodošanu. Tā noteica, ka aizsargiem bija jānodod gan LAO piederošie visu veidu ieroči un munīcija, gan personīgie ieroči – šaujamieroči un aukstie ieroči, izņemot bises un mazkalibra šautenes. Ieroči bija jānodod arī civiliedzīvotājiem. Ieroči un pārējā manta, kurai bija kāda militāra nozīme, pilsētās bija jānodod policijas iecirkņos, ārpus tām – vietējās pagastu valdēs. Ieroču nodošana bija jāuzsāk 25. jūnijā. Ņemot vērā, ka valdības lēmums par ieroču nodošanu daudziem iedzīvotājiem, sevišķi reģionos, kļuva zināms tikai 26. jūnijā un faktiskais termiņš bija tikai divas dienas, valdība nolēma ieroču nodošanas termiņu pagarināt par vienu dienu – līdz 28. jūnijam (Daugavas Vēstnesis, 25.06.1940., 2). 9. jūlijā izdots papildinājums instrukcijā, nosakot, ka par valdības lēmuma neizpildīšanu un pārkāpšanu vainīgos var sodīt arī iekšlietu ministra pilnvarotas personas (Valdības Vēstnesis, 15.07.1940., 1).

Tālaika laikrakstos atrodamas vairāk nekā 10 publikācijas par personām, kas sodītas par ieroču nenodošanu. Arī vēlāk presē publicēti atgādinājumi, kas var liecināt, ka ieroču nodošanas aktivitāte bija nepietiekama. Dažos avotos minēts, ka daudzi iedzīvotāji tomēr savus ieročus nenodeva, bet paslēpa, jo domāja, ka tie kādreiz vēl var noderēt (Kažociņš 1999, 49).

IEROČU NODOŠANAS PROCESS

Vērienīgā ieroču akcija tika organizēta šādi: gan aizsargiem, gan arī iedzīvotājiem ieroči un munīcija bija jānogādā savu pagastu valdēs, kur tie tika attiecīgi reģistrēti (LNA-LVA, 1273–1–12, 1). Arhīvā esošie nodoto ieroču saraksti liecina, ka gan aizsargu, gan arī privātpersonu rīcībā bija plašs un daudzveidīgs šaujamieroču un auksto ieroču arsenāls (LNA-LVA, 1263–1–18, 3–7).

Daugavpili izvietotā LA Zemgales divīzijas štāba priekšnieks pulkv. Artūrs Silgailis atminas, ka LAO atbrūošana bija jāuzsāk 25. jūlijā. Saziņā ar Daugavpils garnizona apgabalā ietilpstošo apriņķu priekšniekiem tika izstrādāts detalizēts ieroču nodošanas plāns, ieceļot katrā pagastā sevišķu ieroču pieņemšanas komisiju, jo bijis stingrs norādījums pārliecināties, lai aizsargi nodod visus ieročus un munīciju (Freivalds 1970, 134).

Redzams, ka ieroču uzskaitē veikta rūpīgi. Privātpersonu rīcībā esošo ieroču nodošanas dokumentācijā fiksēti ieroču īpašnieki, ieroču markas,

sērijas numuri un atļaujas numuri, kā arī savākto ieroču kastes numurs. LAO ieroči tika savākti apakšvienību līmenī – pa aizsargu nodaļām, fikšējot tos sarakstos. Aizsargu dienesta apliecībās tika piefiksēts ieroču nodošanas datums. Apliecības pēc LAO likvidēšanas vēlāk tika savāktas centralizēti.

Ieroču reģistrēšanai centralizēti tika sagatavotas trīs atšķirīgas veidlapas: (1) LAO ieročiem; (2) pilsoņu ieročiem; (3) ieročiem ar muzejisku vai piemiņas nozīmi. Šādi ieroči tika atstāti civiliedzīvotāju rīcībā, visbiežāk tie bija aukstie ieroči (LNA-LVA, 1206–1–8, 19–24). Nodoto ieroču saraksti bija sastādāmi četros eksemplāros, no kuriem vienam jāpaliek pagasta valdē, resp., policijas iecirknī, vienam armijas noliktavā vai karaspēka daļā, viens nododams Kara ministrijai un viens – Sabiedrisko lietu ministrijai. Atsevišķi uzskaitīti bija ieroči, kas atradās ieroču tirgotavās. Pārējais LAO inventārs visbiežāk tika nodots pagastu valdēm (LNA-LVA, 659–1–9, 1, 60).

Lai kontrolētu procesu, ieroču nodošanā laukos bija jāpiedalās pagasta valdes pārstāvim, aizsargu nodaļas priekšniekam un policijas pārstāvim. Ieroču nodošanas kontrole pilsētās tika uzticēta aizsargu nodaļu vai vienību komandieriem, kā arī policijas pārstāvim. Kad ieroči tika savākti, tos pārņēma LA karaspēka daļas vai armijas vienības pilnvarotas personas. Tos pieņēma pēc skaita, parakstoties sarakstos, atzīmējot tajos ieroču īpašnieka vārdu un uzvārdu, ieroča marku un numuru, kā arī ieroču atļaujas numuru un iesaiņojuma (kastes) numuru (LNA-LVA, 383–1–12, 30–38).

Dobeles garnizona Jelgavas apriņķa III iecirkņa aizsargu un privāto pilsoņu nodoto ieroču lietā redzams, ka LA 21. noliktavai tika nosūtīta LAO piederoša 421 šautene, 112 karabīnes, 471 durklis, 38 dažādu sistēmu šautenes, 52 pistoles un revolveri, divi Vikersa ložmetēji un cits ar ieročiem saistīts ekipējums. Tāpat tika nodotas 73 312 šauteņu un ložmetēju patronas utt. Ieroči un municija bija sanumurēti un salikti kastēs, sarakstā ir skaidri saprotams, kuri ieroči kurā kastē atrodas. Ieročus pieņēma 3. ložmetēju rotas komandieris. Atsevišķs saraksts ir mazkalibra šautenēm (LNA-LVVA, 1742–1–103).

Nodotie ieroči bija jānogādā armijas noliktavās vai karaspēka daļās jau 24 stundu laikā pēc ieroču pieņemšanas beigām. Ir fiksēts vismaz viens gadījums, kad Sarkanās armijas (SA) karavīri mēģina ieročus piesavināties, pirms tie nogādāti karaspēka daļā. A. Silgailis atminas, ka divīzijas ieroču pieņemšanas komisijas nebija paspējušas 25. jūnija rītā ierasties savās darba vietās, kad okupācijas varas pārstāvji sākuši aizsargu atbrūnošanu un ieroču piesavināšanos. Bija pat gadījumi, kad patvarīgie ieroču atņēmeji lietoja varu, ja kāds aizsargs negribēja viņiem labprātīgi savu ieroci atdot (Freivalds 1970, 133). Dažos pagastos konstatēti jaunās varas atbalstītāju mēģinājumi transportēšanas laikā piesavināties ieročus, ko savākusi

komisija. Tas izdevies Ilūkstes apriņķa Demenes pagastā. Savāktie ieroči ar visu transportu nogādāti SA korpusa štābā. Patruļas komandieris atbrīvots no apcietinājuma tikai pēc vairākām dienām (Freivalds 1970, 134).

Konstatēti gadījumi, kad, pārkāpjot valdības izdoto instrukciju, ieroču savākšanu uzņēmās arī dažādas privātpersonas, šajā nolūkā ierodoties svešos dzīvokļos. Reaģējot valdība laikrakstos publicēja brīdinājumu, ka vainīgās personas sauks pie atbildības (Valdības Vēstnesis, 26.06.1940., 1).

Karaspēka daļās netika nogādāti visi LAO ieroči – neliela daļa no nodotajām pistolēm un revolveriem tika nodoti policijas palīgdienesta jeb palīgpolicijas darbiniekiem (LNA-LVA, 383–1–12, 30–38). Dienests tika izveidots 1940. gada jūnijā ar iekšlietu ministra Viļa Lāča rīkojumu. Algota policijas palīgdienesta darbinieka uzdevums bija sniegt atbalstu policijai iekšējās kārtības nodrošināšanā. Tātad palīgpolicija pārņēma daļu LAO funkciju (Valdības Vēstnesis, 29.06.1940., 2).

Detalizētas atmiņas par LAO likvidēšanu ir atstājis arī ģen. Rūdolfs Bangerskis, kurš atminas, ka LAO praktisko likvidēšanu un procesa pārraudzību veica sabiedrisko lietu ministra P. Blaua un kara ministra ģen. R. Dambiša iecelta LAO likvidācijas komisija piecu personu sastāvā. To vadīja LKP biedrs Andrejs Ābele, tajā bijuši pārstāvji no abām atbildīgajām ministrijām. Komisija piedalījās likvidācijas darbos, vienīgi parakstot jau iepriekš sagatavotus protokolus (Bangerskis 1959, 228).

LAO teritoriālos pulkus likvidēja vietēja līmeņa apakškomisijas, kuras divu līdz trīs personu sastāvā bija iecēlis centrālās komisijas priekšsēdis A. Ābele. Visa pulku manta un naudas līdzekļi sadalīti saskaņā ar 1940. gada 8. jūlijā MK izdoto likumu “Par Aizsargu organizācijas likvidāciju” (Bangerskis 1959, 228).

Rūpējoties par drošību, Aizsargu aviācijas pulka 26 lidmašīnas okupācijas brīdī atradušās Valmieras aerodromā, kur vēlāk nodotas krievu kara aviācijas pārstāvjiem. Visus pulka īpašumus un remontā esošās lidmašīnas pārņēmis Spilves aerodromā novietotās SA aviācijas apakšvienības komandieris. Pēc Aizsargu štāba pārņemšanas daļa inventāra tika nogādāta Ārlietu ministrijā, daļa tika nodota okupācijas režīma militārajām iestādēm. Atlikušais inventārs pārvietots uz štāba pagaidu telpām Stabu ielā 10, vēlāk tas sadalīts dažādām partijas iestādēm un uzņēmumiem (Bangerskis 1959, 228).

LAO juridiskā likvidācija noslēdzās ar likumu “Par Aizsargu organizācijas likvidāciju”, kas paredzēja: (1) visus kara dienestam derīgos aizsargus pārskaitīt armijas rezervē; (2) pārējos aizsargus pārskaitīt zemessargos; (3) likvidēt LAO, uzticot to sabiedrisko lietu ministram un kara ministram; (4) atcelt 1936. gada “Likumu par Aizsargu organizāciju”. Likums noteica, ka LAO ieroči, apbruņojums, manta un īpašumi, kam ir militārā nozīme, bija jānodod Kara ministrijai, pārējo kustamo un nekustamo mantu

pārņem Sabiedrisko lietu ministrija. Aizsargu organizācijas naudas līdzekļi nododami Kara ministrijai un Sabiedrisko lietu ministrijai – abu šo ministriju kulturālām vajadzībām. Kara ministrijai nododama 1/3, Sabiedrisko lietu ministrijai – 2/3 līdzekļu.

Kopumā LAO tika likvidēta bez lieliem starpgadījumiem tāpēc, ka aizsargi bija raduši klausīt pavēlēm, turklāt sabiedrisko lietu ministrs P. Blaus bija pazīstams aizsargu virsnieks, bet pavēli par ieroču nodošanu parakstīja aizsargu priekšnieks ģen. K. Prauls (Butulis 2011, 83).

Pēc aizsargu atbruņošanas un LAO likvidācijas tika uzsākta aizsargu komandieru apcietināšana un represijas pret aizsargiem. Aizsargu militārās zināšanas un iemaņas bija noderīgas, veidojoties pretestības grupām 1940.–1941. gadā, pildot dienestu Vācijas okupācijas režīma Kārtības palīgpolicijā, brīvprātīgi vai piespiedu kārtā karojot Latviešu leģionā un vēlāk iesaistoties nacionālo partizānu kustībā.

SECINĀJUMI

Pēc PSRS īstenotās Latvijas okupācijas Latvijā 1940. gada 17. jūnijā līdz ar citu valstisku struktūru pārkārtošanu tika uzsākta strauja LAO likvidācija. Pirmais solis tika sperts nākamajā dienā pēc A. Kirhenšteina marionešu valdības apstiprināšanas – negaidot formālu valdības lēmumu, 1940. gada 21. jūnijā tika atbruņoti aizsargi Aizsargu namā, izņemti LAO štāba dokumenti, konfiscēti namā glabātie LAO ieroči un munīcija.

Atšķirībā no LA karavīriem aizsargi ieročus glabāja dzīvesvietās. Tas nozīmēja, ka vairāk nekā 30 tūkst. apbruņotu aizsargu potenciāli varēja izmantot gan ieročus, gan militārās prasmes, gan arī jau esošas struktūras, lai īstenotu organizētu bruņotu pretošanos pēc savas iniciatīvas, apejot LAO militāro vadību un komandķēdi. Tāpēc okupācijas varai bija nepieciešama centralizēta, visaptveroša ieroču nodošanas akcija.

Mazāk zināms ir fakts, ka okupācijas vara centās sagatavot augsni gaidāmajiem lēmumiem par ieroču nodošanu un LAO likvidāciju, radot iespaidu, ka šādus lēmumus ar LKP starpniecību pieprasījusi tauta. LKP prasības tika publicētas laikrakstos, laikabiedru atmiņās ir liecības par līdzīgām prasībām LKP organizētajās demonstrācijās.

Lai nodrošinātu LA iesaisti un resursus aizsargu un iedzīvotāju atbruņošanai, tika izdota kara ministra ģen. R. Dambiša instrukcija, kas publicēta medijos un apkārtraksta formā izplatīta visām iesaistītajām pusēm. Instrukcija paredzēja arī policijas un pagastu valžu iesaisti, kas okupācijas varai atviegloja aizsargu un civiliedzīvotāju atbruņošanu. Otrs apsvēruma – šādā veidā tika mazināts risks, ka aizsargi vai iedzīvotāji pretotos ieroču nodošanai. Kopumā LAO atbruņošana tika organizēta veiksmīgi

un noritēja operatīvi, vienīgie incidenti bija saistīti ar okupācijas varas atbalstītāju mēģinājumiem piesavināties jau savāktos ieročus. Konstatēti arī gadījumi, kad civiliedzīvotāju ieroči netika nodoti vispār vai ārpus noteiktā termiņa, par ko vainīgie administratīvi sodīti.

SAĪSINĀJUMI

LA – Latvijas armija

LAO – Latvijas Aizsargu organizācija

LKP – Latvijas Komunistiskā partija

MK – Ministru kabinets

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

SA – Sarkanā armija

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

NEPUBLICĒTIE AVOTI

Bārbeles pagasta Pagaidu izpildu komiteja. Bauskas apriņķis, Latvijas PSR. Aizsargu nodoto ieroču saraksti. 1940. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Vēstures arhīvs (Rīga, turpmāk: LNA-LVA), 1263–1–18.

Dobeles garnizonam nodoto aizsargu un privātpersonu ieroču saraksti, 1940. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Rīga, turpmāk: LNA-LVVA), 1742–1–103.

Lādes pagasta Pagaidu izpildu komiteja, Valmieras apriņķis. Latvijas PSR. Materiāli (lēmumi, instrukcija, saraksts, ziņojumi) par aizsargu organizācijas un pilsoņu personīgo ieroču nodošanu, 1940. LNA-LVA, 1273–1–12.

Latvijas PSR Iekšlietu tautas komisariāta Strādnieku zemnieku milicijas pārvaldes Tukuma apriņķa nodaļa. Pavēles un rīkojumi; materiāli par pagaidu apliecību izsniegšanu. Saraksti par ieroču saņemšanu un nodošanu milicijā, 1940. LNA-LVA, 383–1–12.

Latvijas PSR Iekšlietu tautas komisariāta Strādnieku zemnieku milicijas pārvaldes Tukuma apriņķa nodaļa. Saraksti par ieroču saņemšanu un nodošanu milicijā, 1940. LNA-LVA, 1206–1–8.

Svētes pagasta Pagaidu izpildu komiteja. Jelgavas apriņķis, Latvijas PSR. Akti par aizsargu un pārējo pilsoņu nodotajiem ieročiem, 1940. LNA-LVA, 659–1–9.

PUBLICĒTIE AVOTI

Raksti rakstu krājumos

Kuzmins, V., 2011. Latvijas bruņoto spēku mobilizācijas plāni 1939. gada beigās – 1940. gada sākumā. *Otrais pasaules karš un Latvija: notikumi un sekas. 20. gadsimta 40.–60. gadi. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti.* 27. sēj. Rīga, 269–286.

Publikācijas periodikā

Iekšlietu ministrija. Noteikumi par Policijas palīgdienestu. *Valdības Vēstnesis*, 144, 29.06.1940., 2.

Instrukcija aizsargu organizācijas un pilsoņu ieroču nodošanai. *Valdības Vēstnesis*, 140, 25.06.1940., 2.

Latvijas Komunistiskās partijas prasības Latvijas jaunajai valdībai. *Cīņa*, 7, 22.06.1940.
Latvijas Komunistiskās partijas prasības Latvijas jaunajai valdībai. *Daugavas Vēstnesis*, 25.06.1940., 2.

Likums par Aizsargu organizācijas likvidāciju. *Likumu un Ministru Kabineta Noteikumu Krājums*, 08.07.1940.

Likums par valsts aizsardzību. *Likumu un Ministru Kabineta Noteikumu Krājums*, 9, 10.1940.

Papildinājums instrukcijā aizsargu organizācijas un pilsoņu ieroču nodošanai. *Valdības Vēstnesis*, 157, 15.07.1940., 1.

Šodien pēdējā diena ieroču nodošanai. *Daugavas Vēstnesis*, 146, 28.06.1940., 3.

Valdības uzaicinājums. *Valdības Vēstnesis*, 141, 26.06.1940.

LITERATŪRA

Andersons, E., 1983. *Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture*. Toronto: Daugavas Vanagu apgāds.

Bangerskis, R., 1959. *Mana mūža atmiņas*. II sēj. Imanta.

Bērziņš, V., Bambals, A., 1991. *Latvijas armija*. Rīga: Zinātne.

Bērziņš, V. (red.), 2003. *20. gadsimta Latvijas vēsture. II sēj.: Neatkarīgā valsts 1918–1940*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds.

Bleiere, D. et al., 2008. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: Jumava.

Butulis, I., 2011. *Sveiki, aizsargi! Aizsargu organizācija Latvijas sabiedriski politiskajā dzīvē 1919.–1940. gadā*. Rīga: Jumava.

Dunsdorfs, E., 1978. *Kārļa Ulmaņa dzīve. Ceļinieks. Politikis. Diktators. Moceklis*. Tumba: Daugava.

Freivalds, O. (red.), 1970. *Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā: dokumentu un atmiņu krājums. I: No 1939. gada septembra līdz 1941. gada jūnijam*. Daugavas Vanagu Centrālā valde.

Kažociņš, I., 1999. *Latviešu karavīri zem svešiem karogiem 1940.–1945*. Latvijas Universitātes žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds.

Rozenšteins, H. (red.), 1940. *Latvijas armija 20 gadus*. Rīga: Armijas Štāba Apmācības daļa.

LIQUIDATION OF LATVIA'S *AIZSARGI* ORGANISATION IN 1940: PRACTICAL ASPECTS

KASPARS LĪCĪTIS

Mg. sc. comm., Faculty of Humanities of the University of Latvia

E-mail: kaspars.licitis@gmail.com

ABSTRACT

Latvia's *Aizsargi* Organisation (LAO) was a paramilitary public organisation co-funded by the state, founded on 21 March 1919 by the Provisional Government of Latvia. The *Aizsargi* played a key role in promoting the internal security of the country. LAO was liquidated in 1940 following the occupation and annexation of the Republic of Latvia by the Soviet Union.

The aim of the study is to explain the practical aspects of the liquidation of LAO, focusing on the most important aspect – the transfer of firearms held by the *Aizsargi*. To achieve it, an analysis of LAO-related historiography, archival documents, eyewitness memoirs and periodicals of the time was carried out. It is concluded that the most important measure in the liquidation of LAO was a centralised three-day campaign to disarm the *Aizsargi*, reducing their chances of resisting the occupation regime. The liquidation of LAO was completed by the adoption of a relevant law.

Keywords: *Aizsargi*, Latvia's *Aizsargi* Organization, weapons, occupation.

SUMMARY

After the occupation of Latvia by the USSR on 17 June 1940, the rapid liquidation of LAO was initiated along with the reorganisation of other state structures. Unlike the Latvian Army soldiers, the *Aizsargi* kept their weapons in their places of residence. This meant that there were 30 000 armed members of *Aizsargi* who could potentially use their weapons, military skills and existing structures to carry out organised armed resistance on their own initiative, bypassing LAO's military leadership and chain of command. The occupying power therefore needed a centralised, comprehensive arms transfer.

Less well known is the fact that the occupation authorities sought to “prepare the ground” for the forthcoming decisions on the transfer of arms and the liquidation of LAO by giving the impression that such decisions

were demanded by the people through the Latvian Communist Party (LCP). The demands of LCP were published in newspapers, and there is evidence in the memoirs of contemporaries about similar demands at manifestations organised by LCP.

On 23 June 1940, the Minister of Public Affairs, Pēteris Blaus, and the Chief of the *Aizsargi*, Gen. Kārlis Prauls issued an order to the *Aizsargi* to transfer weapons within three days. The weapons were to be surrendered both by the *Aizsargi* and the civilian population. Failure to surrender the weapons was punishable. In order to ensure the commitment and resources of the Latvian army to disarm the *Aizsargi* and the population, an instruction was issued by the Minister of War, Gen. R. Dambītis, which was published in the media and distributed in the form of a circular to all parties involved. The instruction also provided for the involvement of the police and municipal administrations, which considerably reduced the resources of the occupying power needed to disarm the *Aizsargi* and the civilian population.

Overall, the disarmament of LAO was organised successfully and proceeded quickly, with the only incidents involving attempts by supporters of the occupying power to appropriate weapons already collected. There were also cases where civilians' weapons were not handed over at all or outside the deadline, for which the perpetrators were administratively sanctioned. The liquidation of LAO was concluded.

The legal liquidation of LAO was completed by the Law on the Liquidation of the *Aizsargi* Organisation, which provided for all *Aizsargi* fit for military service to be transferred to the army reserve, and the remaining *Aizsargi* to be transferred to the Home Guard.